

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΒΙΚ ΣΚΥΛΙΤΣΗΣ

Ευρίσκετο τὸ πικρὸν τεῦχος ὑπὸ τὰ πιεστήρια, ὅτε ἐγνώσθη ὁ αἰφνίδιος θάνατος τοῦ **Δημητρίου Στεφάνοβικ Σκυλίτση**, συμβὰς ἐνταῦθα τὴν ἐσπέραν τῆς 25 Νοεμβρίου, ἡ θλίβερά δὲ εἵδησις κατεθούρυσσε καὶ κατελύπησε τὴν ἀθηναϊκὴν κοινωνίαν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἰποίας ἔζη ἀπὸ τινος ὁ μεταστάς, ὁδυνηρὸν δ' ἔσχεν ἀντίκτυπον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνθα ἐγεννήθη καὶ ἐνθα μετηνέχθη τὸ σκῆνος αὐτοῦ πρὸς ἐνταφιασμόν.

Υἱὸς τοῦ ἀειμνήστου τοῦ Γένους εὐεργέτου, τοῦ Ζανῆ Στεφάνοβικ Σκυλίτση, ὁ μεταστάς, ἐθήλασεν ἐκ γενετῆς τὰ νάματα τῆς ἀρετῆς, συμμορφωθείς ἀείποτε μὲ τὰς ἐπικρατούσας εἰς τὸν σεβαστὸν αὐτοῦ οἶκον ἀρχὰς καὶ παραδόσεις τῆς εὐπείας. Κληρονόμος ἄξιος τῶν πατρικῶν ἀρετῶν, σεμνὸς τὸν χαρακτῆρα, μετριοφρων, καλοκάγαθος, δίκαιος ἐν πάσιν, ἐξήσκησε τὴν ἀγαθοεργίαν ὡς καθῆκον, ἄνευ ἐπιδείξεων, πολυτρόπως γενόμενος ὠφέλιμος καὶ γενναιοδῶρως παρέχων τὴν ἑαυτοῦ συνδρομὴν εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν καὶ φιλάνθρωπον. Ὑπῆρξεν ὁ μεγάλωδωρος ἰδρυτὴς τοῦ ἐν Παρισίῳ μεγαλοπρεπεστάτου ἑλληνικοῦ ναοῦ, καὶ ὁ γενναῖος χορηγὸς καὶ προστάτης τῶν ἐν Χίῳ ἐκπαιδευτικῶν καὶ φιλάνθρωπικῶν ἰδρυμάτων, ὁ εἰλικρινὴς ἐραστὴς τοῦ καλοῦ καὶ τῆς τέχνης, ὁ ἀείποτε συντελέσας εἰς τὴν πρόσδον αὐτῆς.

Ἡ ἡμετέρα κοινωνία ἡ δυνηθεῖσα νὰ ἐκτιμήσῃ τὰς περικοσμούσας τὸν μεταστάντα σπανίας ἀρετάς, ἀμέριστον ἐξέφρασε τὴν λύπην τῆς ἐπὶ τῇ ὁδυνηρᾷ στερήσει τοῦ ἐγκρίτου αὐτῆς μέλους. Ὁ Σύλλογος «Παρνασσός», οὗτινος μέλος ἐπίτιμον ἦτο ὁ ἀποθανών, διεδίδασκε πρὸς τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ τὰ συλλυπητήρια του· ἡ Διεύθυνσις δὲ τοῦ ἡμετέρου περιοδικοῦ διὰ δεσμῶν συμπαθείας καὶ ἐκτιμήσεως συνδεδεμένη πρὸς τὸν σεβαστὸν καὶ ἐπιφανῆ οἶκον τοῦ μεταστάντος, ἀφιερῶν ἐν σπουδῇ τὰς ὀλίγας ταύτας λέξεις εἰς τὴν μνήμην του καὶ ἐκφράζει τὰ βαθύτατα αὐτῆς συλλυπητήρια πρὸς τὸν ἀλγεινῶς δοκιμασθέντα ἐκ τῆς αἰφνιδίου συμφορᾶς φιλόστοργον ἀδελφόν του, τὸν μεγάλτιμον ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁμογενῆ κ. Παῦλον Στεφάνοβικ Σκυλίτσην, ὅστις τὴν αὐτὴν ἐκλεζάμενος ἀνέκαθεν ἀγαθὴν μερίδα καὶ συνεχίζων ἐπίσης τὰς εὐγενεῖς παραδόσεις τοῦ πολυσεβάστου οἴκου του, κατέστησε τὸ ὄνομα του περιφανὲς καὶ εὐλογητὸν παρὰ τοῖς ἑαυτοῦ συμπολίταις καὶ ὁμοεθνήσιν.

ΟΙ ΔΕΛΦΟΙ

Α'

Ἔνεκα τῆς ἀφθίτου αἵγλης, δι' ἧς ἡ ἱστορία καὶ ἡ ποίησις περιέβαλον τοποθεσίας τινάς, αὗται παρεδόθησαν τῇ ἀθανασίᾳ. Ἐκὼν ἡ Σαλαμίς, ὁ Μαραθὼν, αἱ Πλαταιαὶ καὶ αἱ Θερμοπύλαι συγκινῶσι μέχρι δακρύων τοὺς τῆς ἐλευθερίας φίλους, καὶ διδάσκωσι τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, καὶ εἰ Δελφοὶ δὲν κατέχουσιν ἥττονα θέσιν. Καὶ πρὶν εἰσέτι ὁ ἀόρατος Πελασγικὸς Ζεὺς, ὅστις διὰ τοῦ ψιθύρου τῶν Δρυῶν ἐξεδήλου ἐν Δωδώνῃ τὴν ἐμφάνισίν του, κατὰ στῆ ἑλληνικὸς, τὸ Δελφικὸν μαντεῖον ὑπῆρξε τὸ κυριώτερον ὄργανον, δι' οὗ ὁ θεὸς ἀπεκάλυπτε τοῖς ἀνθρώποις τὰς ἐαυτοῦ βουλὰς. Ὀλίγοι ἴσως θεομοὶ τῆς ἀρχαιότητος προσέφερον τῇ ἐλευθερίᾳ καὶ τῷ πολιτισμῷ μεγαλειτέραν ὑπηρεσίαν τῆς τοῦ Δελφικοῦ Μαντείου. Οὐχὶ ἀπαξ ὁ πεφωτισμένος πατριωτισμὸς τῆς Πυθίας ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα, καὶ σχεδὸν πάντοτε ὑπῆρξε τὸ ὄργανον, δι' οὗ οἱ σοφοὶ οἱ ἰδρύσαντες τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πολιτισμὸν μετέδωκαν τὰς ιδέας των τοῖς συμπολίταις αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ὡς ἀφετηρία τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ Δελφικὸν μαντεῖον, διότι ἐκεῖ τὸ πρῶτον ἐκυεφορήθη ἡ ἰδέα μιᾶς κοινῆς πατρίδος καὶ μιᾶς ἑλληνικῆς ἠθικῆς· ἐκεῖ, ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τοῦ μεγαλοπρεποῦς Παρνασσοῦ, αἱ διάφοροι φυλαὶ αἱ συγκροτήσασαι τὴν Ἀμφικτυονίαν, ἥτις εἶχε κοινὸν ἱερὸν τὸ Δελφικὸν μαντεῖον, ἀπῆρτιζαν ἓνα λαόν, ὅστις, ὅπως διακριθῇ αὐτός τε καὶ οἱ θρησκευτικοπολιτικοὶ αὐτοῦ θεομοὶ τῶν πληθυσμῶν τῶν μὴ μετεχόντων τῆς Δελφικῆς Ἀμφικτυονίας, εἶχε χρεῖαν κοινοῦ ὀνόματος, καὶ ὠνομάσθη ἑλληνικός, τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο, ὃν πρότερον δημοσπονδικόν, ἀντικατέστησε τὸ ἀρχαιότερον ἀθροιστικὸν ὄνομα τῶν Γραικῶν. Ἐκεῖ, παρὰ τὰ διαυγῆ νάματα τῆς Κασταλίας, τῆς Δελφούσης καὶ τῆς Κασσιώτιδος πηγῆς, ἐτέθησαν τὸ πρῶτον αἱ βάσεις τοῦ Δημοσίου δικαίου τῶν Ἑλλήνων, διδασκομένων νὰ μὴ πολεμῶσι καθ' Ἑλλήνων, καὶ νὰ μὴ ὑποδουλῶσιν Ἑλλήνας. Ἐκεῖ, παρὰ τὸ ἀφρίζον βεῖθρον τοῦ ποταμοῦ Πλειστοῦ καὶ τὰς ἀπορρώγας πέτρας τῆς Κάρφης, ἐδιδάχθη τὸ πρῶτον ὁ Ἕλλην, ὅτι ἡ ἠθικὴ διαγωγή τῶν ἀτόμων συνίσταται

εἰς τὸν φόβον τοῦ θεοῦ. Ἐκεῖ, ἐπὶ τῶν ἱερῶν χωμάτων τῶν Δελφῶν, ἅτινα ἐκάλυπτον αἱ πενιχραὶ οἰκίαι τοῦ χωρίου Καστρί, αἱ ἀνασκαπτόμεναι σήμερον ὑπὸ τῶν Γάλλων, ἐξηφανίζετο τὸ ὄνομα τοῦ Ἰῶνος, τοῦ Δωριέως, τοῦ Ἀθηναίου, τοῦ Σπαρτιάτου καὶ ἐξέλειπον τὰ μίσση καὶ τὰ πάθη αὐτῶν, πάντες δὲ ἡσθάνοντο ἑαυτοὺς ἀδελφοὺς καὶ εἶχον κοινὴν πατρίδα τὴν Ἑλλάδα, ἣν ἠγάπων καὶ ἐσέβοντο. Ἐκεῖθεν ἐξῆλθε μία τῶν ὑψηλοτέρων ἰδεῶν, ἥτις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡθικὸς νόμος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν· εἰς τοὺς προσερχομένους πρὸς χρηστηρίαις ἡ Πυθίᾳ ἔλεγε· «Μὴ ἀπατάσθε, διὰ τὸν ἀγαθὸν ἄνθρωπον καὶ μία σταγὼν ὕδατος ἀρκεῖ πρὸς καθαρισμόν, διὰ τὸν κακὸν ὅμως οὐδὲ τὰ ὕδατα τοῦ ὠκεανοῦ ἀρκοῦσιν». Ἐν τῷ μαντεῖϊ τούτῳ ἐδιδάχθη τὸ πρῶτον ὁ Ἕλλην, ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία εἰς οὐδὲν ὠφελεῖ, ὅταν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ καρδία δὲν εἶνε ἀγνά. Ὁ Ἄγνός θεὸς ἠθέλη καθαράν καρδίαν καὶ ἀμειλίκτως ἐπάσασσε πάσας τὰς ἀτελείας τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος.

Β'

Ἀφ' οὗτου ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο νὰ σκέπτηται, ἀνεγνώρισεν, ὅτι ἡ ζωὴ εἶνε σκληρὰ, ὡς σπανίως εὐρίσκων ἐν αὐτῇ τὴν εὐτυχίαν· ὁ πόθος δὲ πρὸς τὴν εὐτυχίαν καὶ ἡ ἀποστρεφὴ πρὸς τὴν δυστυχίαν ἐδημιουργήσαν ἐν αὐτῷ τὴν ἐλπίδα μελλούσης εὐτυχίας. Ἡ ἐλπίς αὕτη εἶνε ἰνδάλμα, ἀπλῆ σκιά· ἀλλ' αἱ ἐλπίδες, αἱ σκιαὶ αὗται, τὰ ἰνδάλματα ταῦτα ὠδήγησαν τὴν ἀνθρωπότητα μέχρι σήμερον καὶ θὰ ὠδηγῶσιν αὐτὴν πάντοτε. Ἀληθεῖς κυρίαρχοι τῆς ἀνθρωπότητος τὰ ἰνδάλματα ταῦτα ἀποκρύπτουσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν πραγματικότητα καὶ δημιουργοῦσι τὸν σκοπὸν τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν. Οἰαδῆποτε καὶ ἂν ᾧσιν αἱ περὶ ζωῆς ἰδέαι τῶν ἀνθρώπων, πάντες, θρησκομανεῖς, σκεπτικοί, σοφοί, ἁμαθεῖς, ἐλπίζουσιν εἰς τὴν πραγματοποίησιν ἰδεώδους τινός, καὶ χάρις εἰς τὴν χίμαιραν ταύτην βαδίζουσιν ἡδέως εἰς τὸν τάφον χωρὶς νὰ αἰσθανθῶσι τὸν τῆς ὁδοιπορίας κόπον. Ἀγνοῶ διατὶ φιλόσοφοί τινες κατεμύμφθησαν τῶν ἰνδάλματων τούτων· ἵνα ἄρά γε καταστήσωσι τὸν ἄνθρωπον εὐτυχῇ ; ἢ ἐξ ἔρωτος πρὸς τὴν ἀλήθειαν : Ἐπρεπε πρῶτον νὰ ἐρωτήσωσι τί θὰ ἦτο ἡ ἀνθρωπότης ἄνευ ἐλπίδος ἢ φόβου. Ὁ ἐπὶ τῆς πυρᾶς ἀποθνήσκων μάρτυς, ὁ ὑπὲρ τῆς πατρίδος του φονευόμενος στρατιώτης, ὁ ἐν στερήσει διερχόμενος τὸν βίον του θρησκομανῆς, ὁ ἀφροισούμενος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος τοῦ πολιτευτῆς, ὁ νυχθημερόν ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῆς προαγωγῆς τῆς ἐπιστήμης, ἡ μήτηρ ἡ πιστεύουσα ὅτι θὰ ἐπανίδῃ ποτὲ ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ τὸ ἀποθανόν αὐ-

τῆς τέχνης, διὰ τῆς ἐλπίδος μόνον βαυκαλίζονται καὶ παρηγοροῦνται. Ἀρκεῖ, ὡς ἔλεγεν ὁ Πασχάλ, ν' ἀφαιρεθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου πασαι αἱ φροντίδες καὶ αἱ σκέψεις, αἵτινες ἀπασχολοῦσιν αὐτόν, καὶ ὁ ἄνθρωπος θὰ κατασταθῇ δυστυχής, διότι τότε θὰ ἴδῃ τί εἶνε, πόθεν ἦλθε καὶ ποῦ βαίνει· οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ ὅτι ἡ ζωὴ πάντων σχεδὸν τῶν ἀνθρώπων εἶνε βαρὺ φορτίον, ἄνευ πραγματικῆς ἀμοιβῆς. Ὅστις ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐξετάζει τὴν ζωὴν πείθεται, ὡς ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ, ὅτι τὰ πάντα ματαιότης καὶ ὅτι προτιμότερος ὁ θάνατος. Ἀποδέχομαι μετ' αὐτοῦ τὸ μάτχιον τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, διότι ἐν τῇ πραγματικότητι ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ διαρκὲς παίγνιον τῶν ἀπατηλοτέρων ἰδεῶν, καὶ διαρκὲς τάσις πρὸς ματαιστέρους σκοπούς, ὁ ἔρως ἀπλοῦν φάσμα, ἡ δόξα παιδικὴ πλάνη, ὁ δὲ κόσμος μακρὸν ὄνειρον, ἐν ᾧ οὐδὲν πραγματικὸν ὑπάρχει καὶ ἐν ᾧ εἰς μᾶτην θὰ ζητήσῃ τις σοφὸν τινα, ὅστις θὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὴν εἰρωνικὴν ἐρώτησιν, τὴν ὁποίαν ὁ Ρωμαῖος Πιλάτος ἀπηύθυνεν εἰς τὸ τέκνον τῆς Γαλιλαίας εἰπὼν «Καὶ τί ἐστὶν ἀλήθεια;» Καὶ ὅμως ἡ πραγματικότης αὕτη καλύπτεται ὑπὸ τῶν ἰνδαλμάτων τούτων, ἅτινα καλοῦνται ἐλπίς, πόνος, χαρά, ἔρως, δόξα, λύπη, φόβος· καὶ χάρις εἰς τὰ ἐπαγωγὰ ταῦτα φάσματα καὶ ὁ ἀπαισιόδοξότερος τῶν ἀνθρώπων ἠσθάνθη εἰς τὸν βίον τοῦ στιγμᾶς θελκτικὰς, ὧν τὴν διακρίνισιν ἐπεθύμησε. Τί πρὸς τοῦτο, ὅτι πρόκειται περὶ ἀπλῆς ἀπάτης; Ὅταν βλέπω ἐπὶ σκηνῆς θεάτρου παριστανόμενον δράμα, γνωρίζω, ὅτι τὰ πρόσωπα, ὧν ἡ τύχη διεγείρει ἐν ἐμοὶ συγκίνησιν καὶ ἐνδιαφέρον, εἶνε εἰκονικά, καὶ ὅμως συγκινοῦμαι. Τὰ ἰνδάλματα ταῦτα, ἅτινα ἀπετέλεσαν καὶ ἀποτελοῦσι τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν παρηγορίαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ Δελφικὸν Μαντεῖον ἐβαυκάλισεν, ὑπέθαλψε καὶ ἐξυπηρέτησεν ἐπὶ 15 αἰῶνας, ὡς λέγει ὁ Σοφοκλῆς.

Ἀπὸ τῶν μυθικῶν χρόνων μέχρι τοῦ Ἰουλιανοῦ τὸ Δελφικὸν Μαντεῖον ὑπῆρξε διαρκὲς ἀποκάλυψις διὰ τὸν ἀρχαῖον κόσμον. Ἀπὸ τῆς Φρυγίας μέχρι τῶν Ἡρακλείων Σπηλῶν, ἀπὸ τῆς Σκυθικῆς χώρας μέχρι τῆς Ἀφρικῆς, ἐπὶ 15 αἰῶνας ἡ ἀνθρωπότης ἐζήτησεν ἀπὸ τὸ ἀφρίζον στόμα τῆς Προφήτιδος τοῦ θεοῦ λόγους παρηγορίας καὶ βοήθειαν· καὶ κατὰ τὸν μακρὸν τοῦτον χρόνον ἡ φωνὴ αὐτῆς ἠκούσθη μετὰ σεβασμοῦ, δάκρυς ἠρωτᾶτο, χωρὶς νὰ ἐκδίδῃ διαταγὰς· ἐδίδαξε δὲ πάντοτε τὴν εὐσέβειαν, τὴν ἀνεξιθρησκείαν, τὴν συγχώρησιν, τὴν ὁμόνοιαν καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν πατρίδα, οὐδέποτε προτιμήσασα τοῦ πτωχοῦ τὸν πλούσιον καὶ τοῦ ἰσχυροῦ τὸν ἀδύνατον. Πάντες προσέτρεχον εἰς τὴν βοήθειαν τῆς προφήτιδος, διότι

πάντες ἦσαν πεπεισμένοι, ὅτι ὁ θεὸς ἐκανόνιζε κατὰ τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν τὰ συμφέροντα τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰς τύχας τῶν λαῶν. Διερμηνεῖς τῆς κοινῆς ταύτης πεποιθήσεως ὁ τε ποιητὴς τῶν Πυθικῶν καὶ ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας ἔλεγον, ὁ μὲν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶνε σκιά καὶ ὄναρ, καὶ ὅτι ἡ ταχεῖα τύχη, ἥτις φαίνεται τοῖς κοινοῖς ἀνθρώποις καρπὸς ἀνθρωπίνης σοφίας, δὲν εἶνε ἔργον τῶν θνητῶν, ἀλλ' ὅτι ὁ θεὸς ὑψοῖ καὶ ταπεινοῖ τοὺς ἀνθρώπους, παρέχει καὶ ἀφαιρεῖ τὰ πλούτη κατὰ βούλησιν· ὁ δέ, ὅτι ὡς ὁ κεραυνὸς πίπτει ἐπὶ τῶν μεγάλων εἰσδομῶν καὶ τῶν ὑψηλοτέρων δένδρων, οὕτω καὶ ὁ θεὸς χαίρει ταπεινῶν πάντοτε ὅτι ὑψωσε περισσότερον, διότι εἰς οὐδέν τι ἄλλου ἐκτὸς αὐτοῦ ἐπιτρέπαι νὰ δοξάζεται.

Γ'

Ὁ Ῥενάν ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἐλληνικὴ φυλὴ εἶνε ἡ ἥττον φιλόθρησκος πάσης ἄλλης. Πιθανὸν ἡ εὐσέβεια τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων νὰ περιορίζηται μᾶλλον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν, ἴσως ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτέρους Ἑλληνας ἔλειπε τὸ βαθύ θρησκευτικὸν αἶσθημα τὸ διακρίνον τὴν Κέλτικὴν καὶ Γερμανικὴν φυλὴν, βέδοκιον ὅμως εἶνε, ὅτι ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ φυλὴ ἦτο θεοσεβεστάτη. Ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἡ θρησκεία κατεῖχε πρωτεύουσαν θέσιν· ἔζων ἐν μέσῳ λαοῦ θεῶν, οὓς ἐφοβοῦντο καὶ αἱ ἐλάχισται λεπτομέρειαι τῆς ζωῆς των ἦσαν περιβεβλημέναι ὑπὸ θρησκευτικοῦ κύρους. Οὐδὲν παρέβλεπον φοβούμενοι τὴν ὀργὴν ὑπερανθρώπου δυνάμεως· οὐδὲν ἀπεφάσιζον χωρὶς νὰ συμβουλευθῶσι τὴν θέλησιν τοῦ θεοῦ. Ἡρώτων τοὺς οἰωνοὺς περὶ πάσης βιωτικῆς περιστάσεως, ἰδίως δ' οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν φιλοθρησκότεροι τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Εἶχον ἐγείρει πολυπληθεῖς ναοὺς, βωμοὺς ἱεροὺς οὐ μόνον εἰς τοὺς γνωστοὺς θεοὺς, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀγνώστους, φέροντας ἐπιγραφὰς ἀγνώστοις θεοῖς, ὅπερ ἐξέπληξε τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, ὅστις ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ αὐτοῦ διανοίᾳ ἐνόμισεν ὅτι ὁ ἀγνώστος θεὸς ἦν ὁ θεὸς τῶν Ἰουδαίων. Πρέπει νὰ εἰσδύσῃ τις εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς ἀρχαίας κοινωνίας, ὅπως κατανοήσῃ μέχρι ποίου σημείου ἡ θρησκεία ἐκανόνιζε καὶ τὰ ἐλάχιστα τῶν πραγμάτων.

« Ἡ θρησκεία παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, λέγει ὁ Κουλάντζ, ἦτο ἀπόλυτος κυρίαρχος τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Καὶ ἦτο μὲν ἀνίκανος νὰ παραγάγῃ εἰς τὴν ψυχὴν τὴν βαθεῖαν ἐκείνην κατάνυξιν, ἣν ὁ Χριστιανισμὸς παρήγαγε κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, διὰ τὰς πρὸς πᾶν γήινον περιφρονήσεις του καὶ τὰς μεταφυσι-

καὶ αὐτοῦ ιδέας περὶ θανάτου καὶ αἰωνίου ζωῆς, ἀλλ' ἐλλείπει τοιούτων αἰσθημάτων ἐδημιούργησε τὸ αἶσθημα τῆς ζωῆς καὶ τὸ αἶσθημα τῆς ἁρμονίας. Κατὰ τὴν θρησκείαν τῶν ἀρχαίων, ἡ ζωὴ δὲν ἦτο κοιλὰς κλαυθμῶνος καὶ ἡ λύπη ἀγαθόν τι· ἡ ζωὴ παρίστατο ὡς εὐτυχία, εἰς ἣν ἐκάλει τὸν ἄνθρωπον εἴτε διὰ τῆς ἀρετῆς, εἴτε διὰ τῆς ἡδονῆς. Καὶ ὅμως ἡ ἄνευ δόγματος καὶ ἠθικῶν παραγγελμάτων τοιαύτη θρησκεία οὐ μόνον δὲν ἐκώλυε τὴν δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τοῦναντίον ἐξώθει αὐτὴν καὶ τὴν ἐνέπνεεν, ἦτο ἔργον αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου.

Κατὰ βάθος ἡ ἱστορία τοῦ Πυθικοῦ Μαντείου ὑπῆρξε διηνεκῆς ἀπ᾽ αὐτῇ, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται, ὅτι δὲν ὀφείλεται δικαιοσύνη εἰς τὴν θρησκείαν ἐκείνην, ἥτις ἐδορυκάλισεν, ἐγαλούχησε καὶ ἀνέθρεψε τὸν εὐγενέστερον λαὸν τῆς γῆς, οὔτινος τὰ ἔργα τῆς διανοίας δὲν παύουσιν οἱ αἰῶνες νὰ θαυμάζωσιν. Ἡ ἀρχαία εὐκλεία καὶ δόξα τοῦ Δελφικοῦ Μαντείου ἐξέλιπε βαθμηδόν, συμβαδίζουσα τῇ καταπτώσει τῆς ἀρχαίας θρησκείας. Σύντρίμματα δέ τινα καὶ λείψανα τῶν ἀρχαίων κτιρίων πληροφοροῦσι σήμερον τὸν ἐπισκέπτην, ὅτι ἐκεῖ ἔκειτο ἡ ἱερὰ πόλις τῶν Δελφῶν, ἡ Ἱερουσαλὴμ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἐν ᾗ ἡκτινοβόλει ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην πόλιν ἡ γλυπτικὴ τέχνη. Ἀλλὰ καὶ σήμερον τὰ λείψανα ταῦτα καὶ οἱ περὶ βράχοι καὶ αἱ πηγαί, αἵτινες μόνον ἴστανται εἰς τὴν θέσιν των ἀφ' οὗ κατέλαβε τὸ μαντεῖον ὁ Ἀπόλλων, ἐξαγγέλλουσι τὴν ἀρχαίαν δόξαν τοῦ μαντείου καὶ συναρπάζουσι τὸν περιηγητὴν καὶ τὸν μεταφέρουσιν εἰς τὸν ἀπολεσθέντα ἐκείνον κόσμον, ὃν διὰ τῆς φαντασίας ἀναπαριστᾷ νομίζων ὅτι βλέπει θεωρίαν ἀνερχομένην ἀπὸ τοῦ Κρυσσαίου πεδίου, ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν ἱερέως τῆς Ἀθηνᾶς συγκειμένην ἐξ ἀπείρου πλήθους προσκυνητῶν πάσης ἡλικίας καὶ παντὸς φύλου, ὅπως προσφέρῃ θυσίας καὶ δῶρα τῷ θεῷ καὶ παρασταθῇ εἰς τοὺς Πυθικοὺς ἀγῶνας.

Δ'

Ὁ ἀνερχόμενος ἀπὸ Ἰτέας εἰς Δελφοὺς ἀρικνεῖται μετ' οὐ πολὺ εἰς δύο βράχους προχωροῦντας καὶ σχηματίζοντας αἰνεῖ εὐρύχωρον πύλην, δι' ἧς βαίνει ἡ ὁδός. Ὁ πρὸς δυσμὰς εἶνε ἡ τελευταία προέκτασις τῆς Γκιόνας, τοῦ ὑψηλοτέρου ὄρους τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου· ὁ ἕτερος εἶνε ὁ Μίτικας, ἡ τελευταία ἄκρα τῆς Κύρρης, ἥτις χωρίζει τὸν Παρνασσὸν ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Ἐντεῦθεν ἀνοίγεται ἡ εὐδαίμων πεδιάς τοῦ Χρυσσοῦ δίκην ἀπείρου ποταμοῦ φυλλώματος, διαιρουμένου εἰς

δύο ρεύματα καὶ ἀνερχομένου διὰ δύο μακρῶν κοιλάδων, τῆς Ἀμφίσσης πρὸς βορρᾶν καὶ τοῦ Πλειστοῦ ἢ τῶν Δελφῶν πρὸς ἀνατολάς. Ἐνταῦθα τὸ ἔδαφος συγκατέχευσις ἢ τε ἐλαία καὶ ἡ ἑμπέλως.

Ἡ γόνιμος αὕτη πεδιάς ἀναμιμνήσκει τὴν διαρκῆ διένεξιν τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Ἀμφίσσης περὶ τῶν ὁρίων τῆς περιφερείας τῶν. Τὰ ἀπὸ κρημνα τοῦ Παρνασσοῦ εἰσιν ὄρατὰ ἀπὸ τῆς θαλάσσης· ἐπὶ τοῦ πρώτου ἀνδῆρου αὐτοῦ κεῖται τὸ χωρίον Χρυσό· παρακλῦπτων δὲ τὴν εἰς Χρυσὸν ἄγουσαν ὁ ἀνερχόμενος ἀπὸ Ἰτέας καὶ βαδίζων πρὸς τὸν μεσημβρινὸν βράχον ἀπαντᾷ λείψανα ἀκροπόλεως, ἥτις νῦν καλεῖται Στεφάνι.

Τὰ πελασγικὰ ταῦτα λείψανα ἀνάγονται εἰς τὴν πρώτην πελασγικὴν περίοδον, παρεμφερῇ πρὸς τὰ τῆς Τιρύνθου, ἀλλὰ κατεσκευασμένα διὰ μικροτέρων λίθων, ἀκατεργάστων, ἐπιτεθειμένων τῶν μὲν ἐπὶ τῶν δέ, τῶν κενῶν πεπληρωμένων διὰ μικροτέρων λίθων. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς κατασκευῆς εἶνε ἀρχαιότερον τῶν Πελασγικῶν τειχῶν τῶν Δελφῶν, ἐσχηματισμένων ἐξ ἀκανονίστων λίθων, ἀλλ' ἐπιμελῶς κεκομμένων καὶ ἠνωμένων μετ' ἀκριβοείας. Ἡ ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Κρίσσης ἀποψὶς εἶνε μαγευτικὴ. Τὸ βλέμμα ἐπαναπαύεται ἐπὶ ἀπείρου ἐλαιῶνος, οὗτινος τὸ ἐπ' ἀργυρον φύλλωμα φρίσσει ὑπὸ τὴν πνοὴν τοῦ ἀνέμου, καὶ παριστᾷ εἰκόνα γαληνικῆς θαλάσσης, ἥς τὸ λεῖον πρόσωπον τρέσσειται ὑπὸ τῶν φιλημάτων τῆς αὔρας. Τὸ ἐξ ἐλατῶν δάσος τοῦ Χρυσοῦ εἶνε ἐν τῶν θαυμασιωτέρων τῆς Ἑλλάδος, καὶ παρέχει εἰκόνα τινὰ τῶν ἱερῶν δασῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὅσον οἱ ἀρχαῖοι μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβίας διετήρουν τὰ δάση, τόσον ἡμεῖς αἰσθανόμεθα ἀποστροφὴν πρὸς αὐτά. Δυστυχῶς ὁ νεώτερος Ἕλληγὴν ὁμοιάζει κατὰ τοῦτο πρὸς ἀνάγωγον παιδίον, ὅπερ ἔχει τὴν μανίαν τοῦ καταστρέφειν· ἐλλείπει εἰσέτι ἀπ' αὐτοῦ τὸ αἶσθημα τῆς καλαισθησίας καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν φύσιν.

Ἡ Κρίσσα ἦν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων πόλεων τῆς Ἑλλάδος, ἀναγραφομένη δ' ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς Ἰλιάδος ἐπικαλεῖται Ζαθέη (πάνιερος). Φαίνεται ὅτι, καίτοι προηγῆθη τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Κίρρας, ἐνωρίς ἐξηφανίσθη, διότι οὐδεὶς περὶ αὐτῆς λόγος γίνεται ὑπὸ τοῦ Παυσανίου· συγχέεται μάλιστα ὑπὸ πολλῶν ἀρχαίων συγγραφέων μετὰ τῆς Κίρρας.

Ἡ ἀπὸ Χρυσοῦ εἰς Δελφοὺς ἄγουσα ὁδὸς ἀνέρχεται ὀφειοειδῆς, μετὰ παρέλευσιν δὲ ὥρας ἀφικνεῖται ὁ ἀνερχόμενος ἐπὶ τῆς ἄκρας τῶν ὑπερύθρων βράχων, ἐφ' ᾧ ἴστανται τὰ ὄχυράματα τοῦ στρατηγοῦ τῶν Φωκαέων Φιλομήλα· εὐθὺς δ' ἅμα παρακλῦψη τὴν ἄκραν καὶ ἀφι-

χθῆ εἰς τὸ μέρος, ὅπου ὁ βασιλεὺς τῆς Περγᾶμου Εὐμένης, φίλος τῶν Ῥωμαίων, μικροῦ δὲ ἐγένετο θυμὸς ἐπιθέσεως τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Περσέως, βλέπει τοὺς Δελφοὺς ἡρέμα ἐπικαθημένους ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κοιλώματος φυσικοῦ θεάτρου.

Ε'

Ἡ τῶν Δελφῶν τοποθεσία παριστᾷ εἰκόνα αὐστηροῦ μεγαλείου καὶ μελαγχολικῆς καλλονῆς, κυριεύουσιν ζωηρῶς τὴν φαντασίαν. Ἐπὶ τῆς προβολῆς τοῦ ὄρους σχηματίζεται ἐπίχωμα ἐλαφρῶς κεκλιμένον, ἐφ' οὗ ἵστατο πρὸ μικροῦ τὸ χωρίον Καστρί, 200 δὲ μέτρα κάτωθι αὐτοῦ ἀνοίγεται ἡ στενὴ καὶ βαθεῖα ράραγγς τοῦ ποταμοῦ Πλειστοῦ, πέραν τῆς ὁποίας ἐπαίρονται οἱ ἀπορροῶντες βράχοι τῆς Κίρφης. Ὁπισθεν τοῦ χωρίου Καστρί ὑψοῦνται οἱ βράχοι φαιδριάδες, ὧν ὑπέρκειται ἡ διπλῇ κορυφῇ τοῦ μεγαλοπρεποῦς Παρνασσοῦ μεγαλοπρεπῆς καὶ ἐπιβάλλουσα. Ἀριστερὰ ὁ ὀφθαλμὸς βλέπει τὴν Ἀράχωβαν, δεξιὰ δὲ τὴν πεδιάδα τῆς Κρίσσης καὶ τὸν κολπίσκον τῆς Ἰτέας. Ἐπὶ τῆς τοποθεσίας ταύτης, ἐν ᾗ συνυπῆρχον αἱ ρυπαραὶ οἰκίαι τοῦ χωρίου Καστρί, μετὰς ἀνωμάλους καὶ ἀκαθάρτους ἀτραποὺς αὐτοῦ, ἵσταντο ἄλλοτε οἱ ἀρχαῖοι Δελφοί, ἀπαστρέπτοντες ἐκ πλούτου καὶ μεγαλείου ἀρχιτεκτονικῆς τέχνης, ἐν οἷς ἡ σμίλη τῶν καλλιτέρων γλυπτῶν ἡμιλλᾶτο πρὸς τὴν γραφίδα τῶν ἐξοχωτέρων ζωγράφων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐν ἀρχῇ οἱ Δελφοὶ δὲν ἦσαν πόλις ἀνεξάρτητος, ἀλλ' ἀπλοῦν ἱερὸν, κείμενον ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς Κρίσσης, κτισθείσης ὑπὸ Κρητῶν ἐπὶ γραφικοῦ βράχου, περικυκλωμένον δὲ ὑπὸ γονίμου πεδιάδος κατερχομένης ἡρέμα μέχρι τοῦ κόλπου. Χάρις εἰς τοὺς ἱερεῖς τῆς Κρίσσης οἱ Δελφοὶ εἶχον καταστῆναι κέντρον ἀνώτερον πολιτισμοῦ, ὅταν οἱ Δωριεῖς ἐγκατέστησαν παρὰ τὸν Παρνασσόν. Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου, τὸ ἱερὸν τοῦτο τῆς Κρίσσης κατέστη ἱερὸν τῶν Ἑλλήνων, ἀπαλλαγέν δὲ τῆς κυριαρχίας τῆς Μητροπόλεως, κατέστη ἡ ἔδρα κοινότητος ἀνεξαρτήτου, διοικουμένη ὑπὸ ἱερατικῶν οἰκογενειῶν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Ἀμφικτυονικῶν κρατῶν. Ἐκ τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου πρὸς τὸν Πύθειον Ἀπόλλωνα ἐξάγεται, ὅτι ἡ Κρίσσα ἦν ἀρχαιότερα τῶν Δελφῶν, διότι ἐν τῷ ὕμνῳ τούτῳ ἀναφέρεται ὡς πόλις ἰσχυρά, εἰς ἣν προτρέπει τὸν Ἀπόλλωνα ἡ Νύμφη Δελφοῦσα νὰ κτίσῃ τὸ ἱερὸν αὐτοῦ καὶ οὐχὶ εἰς Δελφοὺς, φοβουμένη μήπως διὰ τῆς ἰδρύσεως τοιούτου μαντείου ἐξαφανισθῇ ἡ πρὸς αὐτὴν εὐλάβεια τῶν ἀνθρώπων. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὕμνου μανθάνομεν ὅτι ὁ θεὸς μετεμορφώθη εἰς Δελφίνα, ἐξ οὗ καὶ Δελφίνιος ἐπικαλεῖται, καὶ ὡς Δελφὸν ὠδήγησε κρῆτας ἄνδρας ἐκεῖ, καὶ κατέστησεν αὐτοὺς ἱερεῖς τοῦ μαντείου.

Ὁ ὑπερκείμενος βράχος τῶν Δελφῶν διαιρεῖται διὰ μιᾶς γιγαντώδους ρωγμῆς, ἣτις ἀνοίγεται οὐχὶ μακρὰν τοῦ χωρίου· καὶ ὁ μὲν πρὸς δυσμὰς καλεῖται Ναυπλία (νῦν Ροδίνη), ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ ὑπορίου κεῖνται οἱ ἀρχαῖοι Δελφοί, ὁ δὲ πρὸς ἀνατολὰς καλεῖται Ῥάμπια (νῦν Φλαμποῦσα), ἐξ ἧς λέγεται ὅτι κατεκρημνίσθη ὁ Αἰσωπος, ὡς διακωμωδήσας ἐν ἀπολόγῳ τινὶ τὴν ἀπληστίαν καὶ τὴν ἀπάτην τῶν ἱερέων τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐκ τῆς γιγαντώδους ταύτης σχισμᾶδος τῆς χωριζούσης τὰς Φαιδριάδας, ἐξέρχονται τὰ ὕδατα τῆς Κασταλίας καὶ σχηματίζουνσι ρύακα κατερχόμενον δι' ἀγρίας χαράδρας, καὶ ριπτόμενον εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Ἠλειστοῦ ποταμοῦ. Ἡ ποιητικωτέρα πηγὴ τῶν Δελφῶν εἶνε ἡ Κασταλία, ἀνακαλοῦσα εἰς τὴν μνήμην τοὺς ἱεροὺς ποιητὰς τῆς ἀρχαιότητος ὡς ἐμπνεομένους ἐκ τῆς πόσεως τοῦ θεοῦ αὐτῆς ὕδατος.

Λεκάνη τετράγωνικὴ ἠνεωγμένη ἐπὶ τοῦ βράχου ἐδέχετο ἄλλοτε τὸ ὕδωρ, δι' οὗ οἱ προσκυνηταὶ ἔπρεπε νὰ καθαρισθῶσι πρὶν παρουσιασθῶσιν ἐνώπιον τοῦ Μαντείου, ὡς οἱ θρησκοὶ Ἴνδοι σήμερον καθαρίζονται εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Γάγκου πρὶν εἰσελθῶσιν εἰς τὴν Παγόδαν καὶ προσκυνήσωσι τὸν Βούδαν. Ὁ καθαρισμὸς διὰ τοῦ ὕδατος ἦτο ἔθιμον συνδεδεμένον μετὰ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος. Αὐτὸς ὁ θεὸς, μετὰ τὸν φόνον τοῦ δράκοντος Πύθωνος, ὅστις κατεῖχε τὸ Μαντεῖον, μετέβη, πρὶν καταλάβῃ αὐτό, καὶ ἐκαθαρίσθη εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Πηνειοῦ. Ἡ ὑπεράνω τῆς λεκάνης πλευρὰ τοῦ βράχου εἶνε λελαξευμένη καθέτως καὶ διατροπήμενη ὑπὸ κοιλωμάτων, ἐξ ὧν τὸ μεγαλείτερον εἶνε ἤδη καθιερωμένον ὡς ναῖδριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βράχου πρὸς δυσμὰς τῆς Κασταλίας πηγῆς ἐξέρχεται τὸ ὕδωρ τῆς Κασσώτιδος πηγῆς, τὸ χρησιμεῖον εἰς τὰς ἀπολούσεις τῆς Πυθίας καὶ εἰς τὸν ποτισμὸν τῶν ἱερῶν δαφνῶν, αἵτινες ἐχρησίμευον διὰ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς Πυθίας. Ματαίως ἤθελέ τις ἀναζητήσῃ σήμερον δάφνας ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀγρίας καταστάσεως τῶν Δελφῶν. Κατὰ τὸν μῦθον, αὐτὸς ὁ θεὸς εἶχε μεταφέρει ἐκεῖ τὴν δάφνην ἀπὸ τῶν ἱερῶν Τεμπῶν.

Ἡ ἀρχαία πόλις τῶν Δελφῶν εἶχε περιφέρειαν σταδίων δεκαεῖς κατὰ Στράβωνα. Πολιοῦχος δὲ θεὸς αὐτῆς ἦν ὁ Ἀπόλλων. Ἐλατρεύετο δὲ ἐκεῖ καὶ ἡ Ἀητὼ καὶ ἡ Ἄρτεμις καὶ ἡ Ἀθηνᾶ, ὧν οἱ ναοὶ ἔκειντο κατὰ τὴν εἰσοδὸν τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἐλατρεύοντο ἐπίσης αἱ Ἐρινύες ὡς τιμωροὶ τῶν κακῶν, οἱ δὲ ἱερεῖς ἐπεκαλοῦντο αὐτὰς κατὰ τῶν ἱεροσύλων. Ὁ Ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἴστατο ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου μέρους τῆς πόλεως, περικυκλωμένος ὑπὸ εὐρυχώρου περιβόλου, οὗτινος ἀρκετὰ ἔχνη σώζονται ὅπως προσδιορισθῇ ἀκριβῶς ἡ θέσις αὐτοῦ· ἐσχημάτιζε

δὲ εἶδος τριγώνου. Ὁ περίβολος ἦν πλήρης πολυτίμων ἀναθημάτων ἀφιερωθέντων εἰς τὴν θεότητα· ἦτο εἶδος μουσείου, εὐρίσκοντο δ' ἐκεῖ ἀναμῖξ ἀνδριάντες θεῶν, ἡρώων, ἡμιθέων, στρατηγῶν, βασιλέων, φιλοσόφων, ἀθλητῶν, ἐταιρῶν. Ὅσοι ἐνίκησαν εἰς τοὺς ἀγῶνας, ὅσοι προσέφερον ὑπηρεσίας εἰς τὴν πατρίδα των, ὅσοι ἐδόξασαν αὐτὴν διὰ τῶν προτερημάτων αὐτῶν, εἶχον ἐκεῖ τὰ πρὸς αὐτοὺς δειγμάτων τῆς ὑπολήψεως καὶ εὐγνωμοσύνης τῶν συμπολιτῶν αὐτῶν.

Ἐν τῷ ἱερῷ ἐκείνῳ περιόλῳ ἀνεμνησκοντο τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τῆς ἱστορίας. Περιεκλείοντο καὶ ἕτερα μνημεῖα· ὁ θησαυρός, ἐν ᾧ ἐφυλάττοντο τὰ προσερχθέντα δῶρα, ἐν θέατρον, ἡ αἴθουσα τοῦ συμβουλίου, ἐν ᾗ οἱ ἱερεῖς συνηθροίζοντο, ἡ λέσχη, ἐνθα ἐφλυάρουν. Ἐν τῇ λέσχῃ ταύτῃ ἦσαν ἐκτεθειμέναι διάφοροι εἰκόνες, ἀλλὰ μεγίστην ἐντύπωσιν ἐνεποιοῦν αἱ κατακοσμοῦσαι τοὺς τοίχους ζωγραφίαι, ἔργα Πολυγνώτου τοῦ Θασίου, αἱ κατ' ἐντολὴν τῶν Κνιδίων γραφεῖσαι, ἐξ ὧν ἡ μὲν παρίστα τὰ ἐπισυμβάντα γεγονότα ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατοπέδῳ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τρωάδος, ἡ δὲ τὴν κατάβασιν τοῦ Ὀδυσσεύος εἰς τὸν Ἄδην κατὰ τὴν Ὀμηρικὴν διήγησιν. Αἱ ἐξαφανισθεῖσαι αὗται οἰκοδομαὶ ἦσαν ὠκοδομημέναι ἐπὶ ἐπιχώματος στηριζομένου ἐπὶ παλῆος τείχους, οὗτινος τὰ ἴχνη ὑφίστανται εἰσέτι. Ἐνταῦθα ἀνεκαλύφθη ἐν κυκλώπειον τεῖχος, ὅπερ εἶνε κατασκευασμένον ἐξ ὀγκολίθων δύο μέτρων, ἀκανονίστων, προσηρμοσμένων ἀκριβῶς, καὶ οὗτινος ἡ πρόσοψις δὲν ἐλειάνθη ὅτε κατασκευάζετο, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα. Πλείστοι γραμμαὶ τῆς προσαρμογῆς τῶν λίθων εἰσὶ καμπύλαι, χαρίεσαι, αἵτινες προσδίδωσιν εἰς τὸ τεῖχος τύπον ὅλως ἰδιόρρυθμον. Ποία ἦτο ἔρα γε ἡ φυλὴ αὕτη τῶν Πελασγῶν, ἥς τὰ μὲν χρονικὰ ἀπωλέσθησαν εἰς τὸ σκότος τῶν προϊστορικῶν χρόνων, καὶ ὧν αἱ ἀκροπόλεις, ἔργα γιγάντων, εὐρίσκονται ἐσπαρμέναι εἰς τὰς χώρας τῆς μεσημβρίας ἄνευ ἐλαχίστου ἰδεολογικοῦ σημείου, δυναμένου νὰ μαρτυρήσῃ τὸ ὄνομα των, τὴν καταγωγὴν των, τὴν ἱστορίαν των; Εἶνε ἄρα γε οὗτοι οἱ πρόδρομοι τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, περὶ ὧν λέγει ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, ὅτι, ὅτε ἐγνώρισεν αὐτοὺς, ὠμίλουν γλῶσσαν τόσον διάφορον τῆς ἑλληνικῆς, ὥστε ἐθεώρησεν αὐτοὺς βαρβάρους; Τὰ λείψανα τῆς Τυρύνθου διεγείρουσι τὴν ἐκπληξιν, τὰ δὲ ἀνάκτορα αὐτῶν δεικνύουσι τὸν πολιτισμὸν τῆς αὐλῆς τοῦ Προίτου· καὶ ὅμως οὐδὲν ἶχνος μαρτυρεῖ ποῖοι ἦσαν οἱ οἰκοδομήσαντες τὸ ἰσχυρότατον τοῦτο φρούριον τῶν μυθικῶν χρόνων, ὡς μαρτυροῦσι τὰ μνημεῖα τῶν Αἰγυπτίων ἐν Μέμφιδι, τῶν Ἀσσυρίων ἐν Νινευὶ καὶ τῶν Φοινίκων ἐν Τύρῳ. Καθ' ὁμηρικὴν παράδοσιν πλῆθος ἐργατῶν μυθικῶν εἰργάσθη εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν τειχῶν τοῦ Ναοῦ τῶν

Δελφῶν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, πιθανὸν δ' ὅτι τὸ τεῖχος τοῦτο ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν ὑπερανθρώπων ἐκείνων ἐργατῶν τοῦ Ὀμήρου, ἐπιζῆσαν ὅλων τῶν καταστροφῶν καὶ μαρτυροῦν τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ὁ θεὸς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐξήσκησεν. Ὁ Ἀπόλλων, ὅστις ἐθήτευσε παρὰ τῷ Ἀδράστῳ, ἐγνώριζε τὴν σκληρότητα, ἣν ὑφίστανται οἱ Δεῦλοι, καὶ λίαν ἐνωρίς ἀνέλαβε τὴν προστασίαν αὐτῶν. Ἐπὶ τοῦ ρηθέντος κυκλωπέου τεύχους εἶνε γεγραμμένη πληθὺς συμβολαίων ἀπαλευθερώσεως δούλων, γενομένων μεταξὺ τῶν κυρίων τῶν δούλων καὶ τῶν ἱερέων τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς ἀγοραστῶν, οὓς μετὰ ταῦτα ἀπηλευθέρουν.

Ζ'

Ὁ ναός.

Ὁ Ναός τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς δὲν ἦτο οἶκος τῆς κοινότητος, ἀλλὰ κατοικία τοῦ θεοῦ· ἐφ' ὅσον δὲ οἱ Ἕλληνες ἦσαν Πελασγοί, οὐδεὶς ναὸς ὑπῆρχεν. Οἱ Πελασγοί, ὡς καὶ οἱ ἕτεροι κλάδοι τῆς Ἀρίας οικογενείας, ἐλάτρευον τὴν θεότητα ἄνευ εἰκόνης ὑλικῆς καὶ ἄνευ ναῶν· δι' αὐτοὺς οἱ ὑψηλοὶ τόποι ἦσαν ναοὶ ἐγεγνημένοι ὑπὸ τῆς φύσεως, ἐπεκαλοῦντο δὲ τὸ ὕψιστον ὃν ἄνευ ὀνόματος προσωπικοῦ· διότι ἡ λέξις Ζεὺς δεικνύει ἀπλῶς, ὡς λέγει ὁ Κούρτιος, τὸν οὐρανόν, τὸν αἰθέρα, τὴν φωτοδόλον διαμονὴν τοῦ ἀοράτου. Ὁ Πελασγικὸς οὗτος Ζεὺς, ὅστις ἀντεπροσώπευσε καθαρὰν καὶ ἀγνὴν θρησκείαν, παρέμεινε, καὶ ὅταν ἡ Ἑλλὰς ἐπληρώθη ἀγαλμάτων καὶ ναῶν. Ἐκεῖ, εἰς τὴν ὑψηλὴν κορυφὴν τοῦ Λυκαίου ὄρους, ὅπερ νῦν καλεῖται Διφρότι, ἐκάπνιζεν ὁ ναὸς τοῦ Ἀρχαϊκοῦ Διός, τοῦ ἀοράτου καὶ ἀύλου θεοῦ, μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ ἐλληνισμοῦ. Εἶνε ἀνεπίδεκτον ἀμφισβήτησεως, ὅτι ἐξ Ἀνατολῆς, καὶ ἰδίως ἐκ Σιθῶνος καὶ Φοινίκης, πολλὰ ἐδιδάχθησαν οἱ Πελασγοὶ καὶ πολλοὺς θεοὺς παρ' αὐτῶν ἔλαβον. Οἱ Φοίνικες εἰσήγαγον τὴν λατρείαν τῶν πλανητῶν καὶ ἔμαθον τοὺς Πελασγοὺς νὰ βλέπωσιν εἰς τοὺς ἀστέρας θεοὺς κυβερνῶντας τὸν κόσμον καὶ κανονίζοντας διὰ τῆς κινήσεως αὐτῶν τὰς πολιτικὰς καὶ ἰδιωτικὰς ὑποθέσεις των. Οἱ αὐτοὶ Φοίνικες εἰσήγαγον ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων, ὧν τὰ θέλγητρα ὑπεδούλωσαν τοὺς Πελασγοὺς. Ἀφ' οὗτου λοιπὸν ἤρχισαν νὰ λατρεύωσι τὰς εἰκόνας, ἡσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ προσδιορίσωσιν αὐτοῖς τόπον ἀντάξιον αὐτῶν. Κατ' ἀρχὰς ὡς τοιοῦτον ἐξέλεγον δένδρον τι, ὅπερ ἀφίερουν εἰς τὴν θεότητα, καὶ οὕτω καθίστατο ἱερόν αὐτῆς. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἀρχαιότατα ἱερά τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ἀρχαιότατον ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς ἦν ἐντὸς

σωροῦ δάφνης, ἐνθα ἐτοποθετήθη τὸ ξόανον τοῦ θεοῦ. Βραδύτερον ἤρ-
χισαν νὰ κατασκευάζωσι στερεώτερα καὶ διαρκέστερα στεγάσματα διὰ
τοὺς θεοὺς αὐτῶν· ἀλλὰ τοιαῦτα μόνον διὰ λίθων ἠδύναντο νὰ ἐπιτύ-
χωσιν. Ἐνταῦθα, ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ τέχνῃ, ἐξεδηλώθη ἡ ἐλευθερία
τῆς δημιουργίας τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Εἰ καὶ πολλὰ ἐδιδάχθησαν
παρ' ἄλλων οἱ Ἕλληνες, ἡ δὲ λίθων ὁμῶς εἰκοδομὴ τῶν ναῶν εἶνε
ἔργον καθαρῶς ἐλληνικόν, καὶ νεωτερισμός εἰς τὸ εἶδος τῆς οἰκοδομῆς
τῶν ναῶν. Ἡ δημιουργία τῶν ναῶν εἶνε, κατὰ τὸν Κούρτιον, ἡ πρώτη
ἐνδιαφέρουσα πράξις, ἥτις βεβαίῳ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐλληνικοῦ πολι-
τισμοῦ· καὶ καθ' ὅσον ἡ ἀρχιτεκτονικὴ αὕτη ἐξῆλθεν ἐκ τῶν Δελφῶν,
δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι οἱ Δελφοὶ ἔδωκαν ζωὴν εἰς μίαν ιδιότητα
ἐμφαντικὴν, ἥτις χωρίζει τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν βαρβάρων.

Κατὰ τὸν μῦθον, ὁ πρῶτος ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο ἐκ κλάδων
δάφνης, ὁ δεύτερος ἐκ κηροῦ καὶ πτερῶν μελισσῶν, ὁ τρίτος ἐκ χαλ-
κοῦ· ἀλλ' ἡ ἱστορία δύο μόνον γνωρίζει· τὸν ὑφιστάμενον κατὰ τοὺς
Τρωϊκοὺς χρόνους καὶ τὸν ἀνεγερθέντα ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ μετὰ
ταῦτα. Ἡ κατασκευὴ τοῦ πρώτου ναοῦ ἀνάγεται εἰς τὴν δευτέραν
λεγομένην Πελασγικὴν περίοδον. Ὁ χρόνος τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ εἶνε
ἀδύνατον νὰ ὁρισθῇ, ἀναμφιδόλως ὁμῶς ἐγένετο πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πο-
λέμου. Ὁ Ὅμηρος μνημονεύει αὐτοῦ, ὡς καὶ ὁ ὁμηρικὸς ὕμνος εἰς Ἀπόλ-
λωνα τὸν Πύθιον. Τὸν ναὸν ἐπισκέφθη ὁ Ἀγαμέμνων, ὅπως ἐρωτήσῃ
τὸ Μαντεῖον περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ἐφύτευσε δ' ἐκεῖ καὶ πλάτα-
νον παρὰ τὴν Κασταλίαν πηγὴν, ἥτις ὑφίστατο καὶ κατὰ τοὺς χρό-
νους τοῦ Πausανίου. Ὁ ναὸς οὗτος κατὰ τοὺς ὁμηρικὺς χρόνους ἦτο
πλουσιώτατος, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ὅμηρος· ἐκτίσθη ὁμῶς μετὰ τὴν Κρίσ-
σαν, ἥς τὰ πελασγικὰ τείχη ἀνάγονται εἰς τὴν πρώτην πελασγικὴν
περίοδον. Αὐτὸς ὁ θεὸς ἔθεσε, κατὰ τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον, τὰ θεμέλια
τοῦ ναοῦ, ὅπως παράσχη τοῖς ἀνθρώποις χρηστήριον· ἐκτίσαν δὲ αὐ-
τὸν ξεστοῖσι λαέσιν ἀθέσματα φύλα ἀνθρώπων ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν ἀρχι-
τεκτόνων Τροφωνίου καὶ Ἀγαμέδους, υἱῶν τοῦ Ἐργίνου, καὶ φίλων
τοῖς ἀθανάτοις. Ὁ Ναὸς οὗτος, ὃν ὁ Ὅμηρος ἀποκαλεῖ περικαλλῇ,
καὶ οὐτινος οὐδόλως γνωρίζομεν τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, ὑφίστατο μέχρι
τῆς 58 Ὀλυμπιάδος (548), ὅτε ἐκάη, σωθέντων μόνον τῶν ἐν αὐτῷ
εὑρισκομένων θησαυρῶν καὶ ἰδίως τῶν προερχομένων ἀπὸ τῆς Ἀσίας,
ἦτοι τοῦ χρυσοῦ θρόνου τοῦ φρυγίου Μήδα, τῶν χρυσῶν κρατήρων τοῦ
Γύγου, τῶν ἀργυρῶν κρατήρων τοῦ Ἀλυάρτου καὶ τῶν δώρων τοῦ
Κροίσου.

Τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον ἐψήφισε 300 τάλαντα πρὸς ἀνοικοδό-

μησιν τοῦ νέου ναοῦ. Τὰ τρία τέταρτα συνελέχθησαν ἐκ τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων, διότι ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ ἐθεωρήθη ἐθνικὴ ὑπόθεσις· τὸ ἕτερον τέταρτον ἐπεβλήθη εἰς τοὺς Δελφοὺς, οἵτινες περιήλθον σχεδὸν πάντα τὰ μέρη τοῦ γνωστοῦ κόσμου πρὸς συλλογὴν τοῦ ποσοῦ. Ἀμασις ὁ τῆς Αἰγύπτου βασιλεὺς προσέφερε σπουδαίαν συνδρομὴν· ἀρχιτέκτων τῆς οἰκοδομῆς ἐγένετο Σπίνθαρος ὁ Κορίνθιος, ὅστις πρὸ μικροῦ εἶχεν οἰκοδομήσει τὸν ἐν Κορίνθῳ ναόν, οὗτινος οἱ εἰσέτι ἱστάμενοι στῦλοι γνωρίζουσιν ἡμῖν τὴν ἀρχαιοτέραν δωρικὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς κορινθιακῆς σχολῆς ἤκμαζε τότε ὡς ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ διπλοῦ ἀετώματος. Ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ συνδέεται μετὰ μιᾶς τῶν σπουδαιοτέρων σελίδων τῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱστορίας, δηλαδή μετὰ τῆς ἀπελάσεως τῶν Πεισιστρατιδῶν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ τῆς ἐπενεχθείσης μεταρρυθμίσεως ὑπὸ τοῦ Κλεισθέους ἐπὶ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος, τοῦ ὑπὸ τοῦ Σόλωνος καθιερωθέντος, διότι ἐργολάβοι τῆς οἰκοδομῆς ἐγένοντο αὐτοὶ οἱ Ἀλκμαιωνῖδαι, ὧν ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Κλεισθένης, ἑγγονος τοῦ τυράννου τῆς Σικυῶνος. Κατὰ τὴν σύμβασιν ἔδει ἡ ἀνατολικὴ πρόσοψις τοῦ ναοῦ νὰ κατασκευασθῇ ἐκ κοινοῦ λίθου· ἀλλ' οἱ ἐργολάβοι κατεσκεύασαν ταύτην ἀπὸ Πάριον μάρμαρον, καὶ ὡς ἐκ τούτου συνεδέθησαν στενῶς μετὰ τῶν ἀρχῶν τῶν Δελφῶν, καὶ γενναισδῶρως πάντοτε ἐφέροντο πρὸς αὐτοὺς. Ἐκτοτε ἡ Πυθία ἤρξατο προτρέπουσα πάντα Ἑλληνα ἐρχόμενον πρὸς χρηστηρίαις, καὶ ἰδίως τοὺς Σπαρτιάτας, νὰ ἐλευθερώσωσι τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τῶν τυράννων, πεισθέντες δὲ οἱ Σπαρτιάται ἐπεμψαν στρατὸν ὑπὸ τὸν Κλεομένην, ὃν ἠκολούθησαν οἱ Ἀλκμαιωνῖδαι, καὶ οὕτω κατελύθη ἡ τυραννία αὐτῶν ἡττηθέντων ἐν Πελλίνῃ, ὅπου ἄλλοτε εἶχον κατακτήσει τὴν ἐξουσίαν. Ὡς ἐκ τῆς ἀναθέσεως τῆς οἰκοδομῆς εἰς τὸν Κορίνθιον Σπίνθαρον, λέγει ὁ Κούρτιος, εἶνε πρόδηλον ὅτι, κατὰ τὴν κρίσιν τῶν ἱερέων τῶν Δελφῶν, ἡ κορινθιακὴ σχολὴ ἐθεωρεῖτο ἡ μόνη ἀντιπρόσωπος τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ. Ὁ δωρικὸς ναὸς δὲν ἦτο, ὡς οἱ ναοὶ τῆς Αἰγύπτου, ἄθροισμα πλείστων αἰθουσῶν, διακεκριμένων καὶ ἐπιπροστιθεμένων τῶν μὲν ἐπὶ τῶν δέ, ἀλλὰ τούναντίον, μέγας ἢ μικρός, σχηματίζει ἐν ὅλῳ, ἐν ᾧ οὐδὲν εἶνε περιττὸν ἢ αὐθαίρετον, ἕκαστον μέρος εἶνε ἀναγκαῖον χρησιμεῦον εἰς τὸ γενικὸν σχέδιον, ἄνευ ἀξίας ἀνεξαρτήτου· εἶνε ὁ κόσμος τοῦ δωρικοῦ κράτους, κατὰ τὸν Κούρτιον, πραγματοποιηθεὶς ἐν τῷ λίθῳ. Ἐν τῷ δωρικῷ ρυθμῷ αἱ ὑφιστάμεναι ἀντιθέσεις κατέληγον εἰς ὑπερτάτην ἁρμονίαν, ἥτις ἐπληττε τὴν ὁρᾶσιν διὰ τῆς γαληνιαίας καὶ μεγαλοπρεποῦς σεμνότητος. Ὀλόκληρος ἡ οἰκοδομὴ τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ, λέγει ὁ Κούρτιος, εἶνε κατόρθωμα τῆς

διανοίας· εἶνε ἐλευθέρα δημιουργία τοῦ πνεύματος, ἥτις δὲν ἔχει πρό-
 τότυπον ἐν τῇ φύσει. Δὲν εἶνε ἀνακαλύψις τυχαία καὶ αὐθαίρετος, ἀλλ'
 ἔργον κατασκευασθὲν μετὰ συλλήψεως καθαρᾶς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους·
 εἶνε ἡ ὀριστικὴ ἔκφρασις πνευματικῆς τάσεως ὀρισμένης.

Πότε ἐπερατώθη ἡ οἰκοδομὴ τοῦ Ναοῦ εἶνε ἀμφίβολον· φαίνεται
 ὁμῶς ὅτι μετὰ τὸ πέρας τοῦ μηδικοῦ πολέμου εἶχεν ἀποπερατωθῆ, διότι
 ὁ Ἡρόδοτος ὁμιλεῖ περὶ ἔργου τετελεσμένου. Ὁ ναὸς οὗτος ἦν ἀρχαιό-
 τερος πάντων τῶν μεγάλων ναῶν τῆς Ἑλλάδος, ὧν τὰ λείψανα σώ-
 ζονται, πλὴν τοῦ τῆς Κορίνθου. Τὸ σχέδιον τῆς οἰκοδομῆς ἦν ὁμοιον
 πρὸς ὅλα ὅσα ἔκτοτε ἐφηρμόζοντο ἐν Ἑλλάδι. Περιστήλιον στηριζόμε-
 νον ἐπὶ κρηπιδώματος, σχηματίζον στοᾶν περὶ τὸ ἱερόν, ἐστεμμένον
 πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς ἐπὶ διπλοῦ ἀετώματος, τοῦ ναοῦ διηρημέ-
 νου εἰς τρία μέρη, εἰς πρόναον, ναὸν καὶ ἄδυτον. Τὸ ἀνώτερον μέρος
 τοῦ ναοῦ ἦτο ἐκ Παρίου μαρμάρου, ἀλλ' αἱ βαθμίδες, ἂν τις ἐκ τῶν
 νῦν ὑφισταμένων κρίνη, ἦσαν ἐκ λίθου Ἰθαγενεῦς τοῦ Ἀγίου Ἡλίου,
 ωραίου χρώματος. Τὸν αὐτὸν λίθον μετεχειρίσθησαν διὰ τὰ τεῖχη τοῦ
 σηκοῦ, ὡσαύτως καὶ διὰ τὸ ἔδαφος τοῦ ναοῦ. Μόνον οἱ στῦλοι κατε-
 σκευάσθησαν ἀπὸ πῶρον, ὅπερ ἦτο ἀρχικῶς προσδιωρισμένον διὰ τὴν
 κατασκευὴν τοῦ ναοῦ.

Τὸ οἰκοδόμημα παρίστα οὕτω θεῶν ιδιόρρυθμον ἕνεκα τῆς διαφορᾶς
 τοῦ ὕλικου, ὅπερ μετεχειρίσθησαν εἰς τὴν κατασκευὴν. Οἱ κίονες ἦσαν
 ρυθμοῦ δωρικοῦ. Κατὰ τὸν Φουκάρ, ὁ ναὸς εἶχε 6 κίονας ἐπὶ τοῦ με-
 τώπου καὶ 18 ἐπὶ τῶν πλευρῶν, ἦτο δὲ 26 περίπου μέτρων πλάτους
 καὶ 61 μήκους. Ὁ ναὸς οὗτος ἦτο κατὰ τι μεγαλειότερος τοῦ Ναοῦ
 τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Εἰ καὶ ὠκοδομήθη κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Κοριν-
 θιακοῦ ναοῦ, ἐδείκνυσεν ὁμῶς πρόοδον εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ δωρι-
 κοῦ ρυθμοῦ. Ἐπὶ Περικλέους ἐθεωρεῖτο εἰς τῶν καλλιτέρων ναῶν τῆς
 Ἑλλάδος, οὕτινας τὴν φήμην δὲν ἐπασκίασεν οὐδ' αὐτὸς ὁ Παρθενών.
 Ἐν τῇ Ἰόνῃ τοῦ Εὐριπίδου ὁ χορὸς λέγει ἐν στίχῳ 85· «Δὲν εἶνε μόνον
 εἰς τὰς πλουσίας Ἀθήνας ὅπου οἱ ναοὶ τῶν θεῶν περιστοιχίζονται ὑπὸ
 ὠραίων κιόνων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Ἀπόλλωνος, υἱοῦ τῆς
 Λυτοῦς, λάμπουσι δύο μέτωπα, ὡς δύο ὀφθαλμοὶ εἰς ὠραῖα βλέφαρα».

Ἡ ἀνατολικὴ πρόσοψις τοῦ ναοῦ ἦτο ἡ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσα· ἐκο-
 σμεῖτο ὑπὸ ἀθροίσματος ἀγαλμάτων ἀπεικονιζόντων τὸν θεὸν καὶ τὰς
 συντρόφους αὐτοῦ Λυτώ, Ἀρτεμιν καὶ Μούσας· ἡ δὲ δυτικὴ τὸν Βάκ-
 χον καὶ τὴν ἀκολουθίαν αὐτοῦ. Ταῦτα ἦσαν ἔργα Πραξία καὶ Ἀδρο-
 σθένους, γλυπτῶν τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς σχολῆς. Ἐν τῷ Προνάῳ,
 λέγει ὁ Πausανίας, ἦσαν γεγραμμένοι ἐπιγραφαὶ ὠφέλιμοι διὰ τὸν κα-

θημερινόν βίον. Ἀνωθε τῆς θύρας ἦτο γεγραμμένη ἡ λέξις· Εἴ, αἰνιγμα προτεινόμενον εἰς πάντα προσερχόμενον εἰς τὸν Ναόν. Ποία ἦτο ἡ ἔννοια τῆς λέξεως ταύτης εἶνε ἄγνωστον· διάφοροι δὲ ἐξηγήσεις ἐδόθησαν εἰς αὐτήν. Κατὰ τὸν Πλούταρχον τὸ Εἴ εἶνε τὸ δεύτερον πρόσωπον τοῦ ρήματος εἰμί. Τὸ ἀξίωμα «Γνώθι σαυτὸν» εἶνε ὁ χαιρετισμός ὃν ἀπηύθυνεν ὁ θεὸς εἰς τοὺς προσερχομένους, τὸ δὲ Εἴ, ἡ ἀπόκρισις, ὅτι Σὺ εἶσαι, ὅπερ μόνον προσήκει εἰς τὸν αἰώνιον θεόν. Ἐν τῷ προνάῳ ὑπῆρχε πληθὺς ἀφιερωμάτων, τὴν προσοχὴν δὲ τοῦ εἰσερχομένου εἴλκυεν ἰδίως ἄγαλμα τοῦ Ὀμήρου μετὰ μαντεύματος τοῦ θεοῦ, «Ἄνθρωπε, εὐτυχῇ καὶ δυστυχῇ». Ἐν τῷ ναῷ ὑπῆρχε προσφορά τοῦ ποιητοῦ, δίσκος ἀργυροῦς, ἀφιερωθεὶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς·

Φοῖβε ἄναξ δῶρον τόδε Ὀμηρος καλοῦ

Σῆσιν ἐνὶ φροσύναις οὐ δέ μοι κλέους αἱ ἐν ὑπάζοις.

Ἐν τῷ προνάῳ ἐφυλάσσοντο καὶ ἕτερα πολύτιμα δῶρα, ἅτινα εἶχον μεταφέρει ἐκεῖ ἐκ τοῦ ἀρχαίου Ναοῦ. Διὰ τῆς μεγάλης θύρας εἰσῆρχοντο ἐκ τοῦ ναοῦ εἰς τὸν σηκόν. Ὅτε ὁ Πausανίας εἰσῆλθεν εἰς τὸν Ναόν, τὸ πρῶτον ὅπερ εὗρεν ἄξιον προσοχῆς ἦτο ὁ βωμός τοῦ Ποσειδῶνος, ἀρχαίου Κυρίου τοῦ Μαντείου, καὶ ἄθροισμα ἀγαλμάτων τῶν δύο Μοιρῶν, τοῦ Μοιραγέτου Διὸς καὶ τοῦ Μοιραγέτου Ἀπόλλωνος. Ἐπὶ τῆς ἐστίας ἔκαιε πῦρ, ὅπερ ἐκαλεῖτο ἀθάνατον, πρὸς διατήρησιν τοῦ ὁποίου ἐχρησίμευε μόνον ξύλον ἐλάτης, οὕτινος ἡ συντήρησις ἦν ἐμπεπιστευμένη εἰς ἔγγαμον γυναῖκα. Τὸ ἀκοίμητον ἱερὸν πῦρ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ ὑπῆρξε πάντοτε ὅρος λατρείας πάσης θρησκείας. Ἡ ἐστία ἔκαιτο πλησίον τοῦ ὀμφαλοῦ· ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀριστείδου ἀναφέρει, ὅτι χρησμός διέταξε πάντας τοὺς Ἑλληνας νὰ σβύσωσι τὰς πυράς τὰς μολυνθείσας ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ νὰ λάβωσιν ἐκ τῆς ἱερᾶς ἐστίας τῶν Δελφῶν. Ὁ ὀμφαλὸς τῆς γῆς ἦτο πέτρα λευκὴ, φετιχικὴ θεότης, ἀνήκουσα ἐκ τὴν λατρείαν τῆς γῆς, ἥτις προηγῆθη ἐν Δελφοῖς τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἡ νέα θρησκεία, υἱοθετήσασα τὸ λείψανον τοῦτο τῶν ἡττηθεισῶν δοξασιῶν περιέλαβεν αὐτὸ εἰς τὴν νέαν λατρείαν. Μακραὶ παραδόσεις καὶ τὸ κύρος τῆς ποιήσεως ἔπεισαν πᾶσαν τὴν ἀρχαιότητα, ὅτι ἐκεῖ ἔκειτο τὸ κέντρον τῆς γῆς. Κατ' ἀρχαίαν παράδοσιν ὁ Ζεὺς εἶχεν ἐξαποστείλει δύο ἀετούς, τὸν μὲν πρὸς δυσμὰς, τὸν δὲ πρὸς ἀνατολάς, ὅτινες συνηνητήθησαν ἐν τῇ τοποθεσίᾳ ταύτῃ. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Ναοῦ ἦτο κεκοσμημένον ὑπὸ εἰκόνων ἐξόχων ζωγράφων· ὁ Ναὸς ἦν ὑπαιθρος, ὡς πάντες οἱ μεγάλοι ναοὶ τῆς ἀρχαιότητος. Ὀλίγα πρόσωπα, λέγει ὁ Πausανίας, εἰσέδυσαν εἰς τὸ ἅδυτον, ὁπόθεν ἔδιδε τοὺς χρησμούς αὐτοῦ ὁ θεός.

Τὸ ἄδυτον ἦν τὸ κυριώτερον μέρος τοῦ Ναοῦ, διότι ἐκεῖθεν ὁ θεὸς ἀπεκάλυπτε τὰς βουλὰς τοῦ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐντεῦθεν εἰκάζομεν, ὅτι τὸ δυτικὸν τεῖχος τοῦ ναοῦ ἦν κεκλεισμένον ἐντελῶς καὶ κεκρυμμένον τὸ ἱερὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν μὴ ἀφιερωμένων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ θεοῦ· συνεκοινώνει δὲ πρὸς τὸν σηκὸν δι' εἰσόδου πιθανῶς κεκλεισμένης διὰ διωράκτου, κατὰ τὸν Φουκάρ, πρὸ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε δωματίον, εἰς ὃ εἰσήγοντο οἱ ἐρχόμενοι πρὸς χρηστηρίαις.

Περὶ τοῦ τρόπου τῆς μεταδόσεως τοῦ ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὴν Πυθίαν αἱ πληροφορίες δὲν εἶνε πλήρεις. Ὁ Στράβων ἀφηγεῖται τὰ ἐξῆς· λέγουσιν ὅτι τὸ Μαντεῖον εἶνε ἄντρον κοῖλον κατὰ βάθος ἔχον εὐρὺ στόμα καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀνήρχετο πνεῦμα ἐνθουσιαστικόν, ἐπὶ τοῦ στομίου δὲ εὐρίσκετο τρίπους ὑψηλός, ἐφ' οὗ ἡ Πυθία ἀναβαίνει, καὶ ἐκεῖθεν δεχομένη τὸ πνεῦμα ἀποθεσπίζει ἔμμετρα καὶ ἄμμετρα· ὅταν ἡ Πυθία ἐνεπνέετο ὑπὸ τοῦ θεοῦ πνεύματος, αἱ τρίχες αὐτῆς ἠνωρθοῦντο, τὸ δὲ στόμα ἐξέβαλλεν ἀφροῦς. Ἐν εἶνε βέβαιον, ὅτι ἐκ τοῦ ἄντρου ἐξήρχετο ἀέριον, ὅπερ προεκάλει εἰς τὴν Πυθίαν εἶδος παραφροσύνης. Ὡς Πυθίαι ἐξελέχοντο πάντοτε γυναῖκες ἀπλαῖ, ἀμαθεῖς, προσβαλλόμεναι ὑπὸ νευρικῶν παθήσεων, ὑστερικαὶ καὶ ὑποκείμεναι εἰς σπασμούς. Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν προφητικὴν μανίαν ἀπέδιδεν εἰς τὴν χολήν. Οἱ ἀρχαῖοι μὴ δυνάμενοι νὰ ἐξηγήσωσι τὴν μανίαν τῆς Πυθίας, ἀπέδιδον εἰς αὐτὴν παρέμβασιν τοῦ θεοῦ, καὶ ἔνεκα τούτου ἐγεννήθη ἡ πίστις εἰς τὰ μαντεῖα, ἣν ἐπηύξανε καὶ ἡ ἀγυρτεία, διότι ἡ Πυθία ἦν περικυκλωμένη ὑπὸ τῶν ὁσίων ἱερέων, ἐπιφορτισμένων νὰ μεταβάλλωσιν εἰς στίχους τὰς ἀποκρίσεις τῆς Πυθίας καὶ νὰ δίδωσιν ἐπαμφοτερίζουσας ἐννοίας εἰς τὰς ἀσυναρτήτους λέξεις αὐτῆς. Πολὺ δικαίως ὁ Φουκάρ παρατηρεῖ, ὅτι τὸ πᾶν δὲν ἦτο ψεῦδος ἐν τῷ Μαντεῖῳ, διότι τὸ θαῦμα ὑπάρχει ἀναλόγως τῆς εὐπιστίας τοῦ θρήσκου. Τὸ θαῦμα εἶνε ἀποτέλεσμα πίστεως. Ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατῶν νὰ ἐξηγήσῃ τὰ φυσικὰ καὶ ψυχολογικὰ φαινόμενα ἀποδίδει εἰς αὐτὰ ἐξηγήσεις ὑπερφυσικάς, ὅπως ἐπαναπαύσῃ τὴν περιέργειάν του. Ἡ ἀκατάσχετος αὕτη ἐπιθυμία τοῦ ἀνθρώπου τοῦ νὰ πιστεύῃ εἰς τὸ θαῦμα, γεννηθεῖσα κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ὅτε οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἀκόμη παιδία, καὶ μεταδοθεῖσα διὰ τῆς κληρονομικότητος διὰ μέσου τῶν αἰώνων, κατέστη σχεδὸν γενικὴ πεποίθησις, ἥτις πολλάκις ἐπιδρά καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀνεξαρτήτων καὶ ἀνεπτυγμένων πνευμάτων. Ἐὰν εἰς τὴν ἀκατάσχετον ταύτην ἐπιθυμίαν τοῦ ἀνθρώπου, νὰ πιστεύσῃ εἰς τὸ ὑπερφυσικόν, προστεθῇ καὶ δεξιότης περὶ τὸ μὴ ἐκτίθεσθαι, καὶ ἐπαμφοτερίζουσα ἀπάντησις εἰς τὴν ἐρώτησιν καὶ ἐπιτυχίαι τινές, ταῦτα ἔρουν

ὅπως ἐδραιώσῃ καὶ διατηρήσῃ τὴν πίστιν εἰς τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν. Φαίνεται ὅτι τὸ ὕδωρ τῆς Κασσώτιδος πηγῆς, ὅπερ διήρχετο διὰ τοῦ ἀδύτου, ἦτο σπουδαῖος παράγων τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῆς Πυθίας· διότι, ὅταν τὸ ὕδωρ τοῦτο ἔπαυσεν ἐπὶ τινα χρόνον νὰ διέρχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους, ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἐξατμίσεως τοῦ ἀερίου, ὅπερ παρῆγε τὰς παραισθήσεις τῆς Πυθίας, καὶ συνεπῶς ἐπὶ τοῦ θαύματος, διότι ἔκτοτε ἤρχισεν ἡ πίστις νὰ χαλαροῦται, τὰ δὲ τεχνητὰ μέσα δὲν ἦσαν ἀρκούντα ν' ἀναπληρώσῃ τὴν φυσικὴν αἰτίαν.

Η'

Χαρακτὴρ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἐκ πάντων τῶν ἀρχαίων θεῶν ὁ ἔχων μᾶλλον ἰθαγένειαν ἐλληνικὴν ἦτο ὁ Ἀπόλλων. Ἐάν ὁ Ζεὺς ἦτο θεὸς Πελασγικός, ὁ Ἀπόλλων ἦτο θεὸς κατ' ἐξοχὴν τῶν Ἑλλήνων. Τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος ἔφερον εἰς τὴν Ἑλλάδα αἱ φυλαὶ ἐκαῖναι, αἵτινες ἐγκατέστησαν ἐν Ὀλύμπῳ, καὶ κατῆλθον μετὰ ταῦτα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τὸν Maury (*religion de l'antiquités* σελ. 127), τὴν ἀρχικὴν καταγωγὴν τοῦ θεοῦ τούτου πρέπει νὰ ζητήσωμεν εἰς τὴν Ἀνατολήν· διότι ὑπάρχει μεγάλη ἀναλογία μεταξὺ τοῦ Ἀπόλλωνος νικητοῦ τοῦ ὄφεως Πύθωνος καὶ τοῦ θεοῦ Ἰδρα, ὅστις διασχίζει διὰ τῶν βελῶν τοῦ τὸν ζοφερόν Ἀχί. Ἐάν ὅμως ἡ ἀναλογία αὕτη εἴνε κατάφωρος, δὲν ἔπεται ἐκ τούτου, ὅτι εἴνε ἀβάσιμος καὶ ἡ γνώμη τοῦ Μυλλέρου, ὅτι ὁ Ἀπόλλων εἴνε θεότης ἐλληνικὴ· διότι, ὡς εὐλόγως παρατηρεῖ ὁ Φουκάρ, ἐάν οἱ Ἰνδοὶ μῦθοί εἰσιν ἡ πρώτη πηγὴ τῶν ἐλληνικῶν δοξασιῶν περὶ Ἀπόλλωνος, ὡς ἡ Ἰνδοευρωπαϊκὴ φυλὴ, ἐξ ἧς προῆλθον οἱ Ἕλληνες, αἱ φυλαὶ ὅμως αὗται, αἵτινες ἀπετέλεσαν μετὰ ταῦτα τοὺς Ἕλληνας κατὰ τὴν μακρὰν αὐτῶν πορείαν ἀπὸ τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκάσου μέχρι τῆς ἐγκαταστάσεώς των ἐν Ὀλύμπῳ, ὑπέστησαν μεγάλας μεταβολὰς ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, τὰ ἥθη καὶ τὰς δοξασίας, ὥστε φθάσαντες ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τοῦ Ὀλύμπου εἶχον ἀπολέσει πᾶσαν ἀνάμνησιν τῆς πρώτης αὐτῶν πατρίδος. Τὸ βέβαιον εἴνε, ὅτι αὗται κατέλθοῦσαι ἀπὸ τὸν Ὀλυμπον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔφερον τὸν θεὸν τοῦτον μεθ' ἑαυτῶν, διότι οὐδὲν ἔχνος λατρείας αὐτῆς εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς Πελασγοῖς, οὐδὲ ἐδανείσθησαν ταῦτα ἐκ τῆς θρησκείας τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Φοινίκων. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος, ἐν δὲ τῇ κοιλάδι τῶν Τεμπῶν ὁ θεὸς οὗτος ἀπελάμβανεν ἰδιαιτέρας λατρείας. Ἐν τῷ ἔμνῳ εἰς τὸν Πύθιον Ἀπόλλωνα δει-

κνυται, ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος μετεφέρθη εἰς Ἑλλάδα ὑπὸ τῶν φυλῶν, αἵτινες ἐγκατέλιπον τὸν Ὀλυμπον καὶ διήλθον διὰ τῆς Θεσσαλίας, Βοιωτίας, Εὐβοίας καὶ Φωκίδος, ὅπου ὑπῆρξαν τὰ ἀρχαιότερα ἱερὰ τοῦ Ἀπόλλωνος.

Διὰ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπῆλθε νέα τάξις πραγμάτων. Ἡ λατρεία αὕτη εἰσήγαγε τὴν μετάνειαν καὶ τὴν συγχώρησιν καὶ ἀντικατέστησε τὸ ἀρχαῖον μητρικὸν δίκαιον διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν δικαίων τοῦ πατρὸς. Τὸ πρόβλημα, ὅπερ ἐκτίθησιν ὁ Αἰσχύλος εἰς τοὺς ἀκροατάς, δηλαδὴ ἐν ἡ μήτηρ ἢ ὁ πατήρ ὑπερέχει ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, ἐν τῇ περιφήμῳ δίκῃ τοῦ Ὀρέστου, ὅστις καταδιώκεται ὑπὸ τῶν Ἐρινύων ὡς φονεὺς τῆς μητρὸς του, δὲν εἶνε ἀπλῆ πάλη διαλεκτικῆς μεταξὺ τῶν θεῶν, ἀλλ' ἄγῶν φοβερός, ἄγῶν μεταξὺ δύο ἀρχῶν πολιτισμῶν ἀντιθέτων, καὶ τὸ δράμα τοῦ Αἰσχύλου, ὅπερ ἀνελίσσεται ἐν τῷ μυθικῷ κόσμῳ, παριστᾷ δράμα ἱστορικὸν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων ἐν ἐποχῇ ἀγνώστῳ, ἐν ἡ τὸ δίκαιον τοῦ πατρὸς θριαμβεῖ κατὰ τοῦ μητρικοῦ δικαίου. Ὁ Ἀπόλλων προστατεύων τὸν Ὀρέστην καθιεροῖ νέαν τάξιν τῆς οἰκογενείας, ἐν ἡ ὁ ἀνὴρ κατέχει τὴν πρώτην θέσιν καὶ ἀναγνωρίζεται ἀρχηγὸς καὶ κύριος αὐτῆς, καταργουμένου τοῦ ἀρχαιοτέρου δικαίου, τοῦ στηριζομένου ἐπὶ τῆς μητρόθεν συγγενείας. Καθ' ὅλον τὸν θρησκευτικὸν βίον τῶν Ἑλλήνων, λέγει ὁ Κούρτιος, δὲν ὑπάρχει ἐποχὴ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσα ἐκείνης, καθ' ἣν ἐπεφάνη ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος· αὕτη ἐγκαινίζει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως εἶδος ἀναγεννήσεως καὶ σχεδὸν νέαν δημιουργίαν. Ἐν πάσαις ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσιν, αἵτινες ἐκληροδότησαν εἰς ἡμᾶς πλούσιον θησαυρὸν μύθων, ἀποδίδουσιν εἰς τὴν ἔλευσιν τοῦ εὐεργετικοῦ θεοῦ μεταρρυθμίσιν τῆς κοινωνικῆς τάξεως, ἀνάπτυξιν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πνεύματος. Ὁ θαφνοστεφὴς θεὸς ἐξαλείφει τὸ στίγμα τοῦ αἵματος, τὸ μελῶνον τὸν Ὀρέστην, καὶ τῷ ἀποδίδει τὴν εἰρήνην τῆς ψυχῆς· ἡ δὲ φοβερά δύναμις τῶν Ἐρινύων θραύεται, καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς ἐγείρεται ὁ κόσμος τῆς ἁρμονίας, τὸ βασίλειον τῆς χάριτος καὶ τῆς συγγνώμης.

■'

Τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔχουσιν ἀρχὴν καὶ τέλος· καὶ ἡ ὥρα τῆς παρακμῆς ἤρξατο νῦν σημαίνει διὰ τὸ Δελφικὸν Μαντεῖον. Ὁ νόμος τῆς ἐξελέξεως κρατεῖ οὐ μόνον ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πνευματικῷ καὶ τῷ ἠθικῷ. Ἰδέαι, δοξασίαι, ἀντιλήψεις, θεσμοί, ὑφίστανται τὴν ἐξέλιξιν. Ἐκάστη ἐποχὴ ἔχει ἴδιον ἰδεῶδες καὶ ἰδίας ἀντιλήψεις, αἵτινές εἰσιν ἀναγκαῖαι ἐφ' ὅσον ἐξυπηρετοῦσι τὰς ἀνάγκας

τῆς ἐποχῆς αὐτῶν· καὶ αἱ ἡμέτεραι θεωρεῖται καὶ ἰδεῖται καὶ ἀντιλήψεις θέλουσι λάβει τὴν τύχην τῶν προηγηθεισῶν. Ὁ νόμος τῆς ἐξελέξεως θὰ τὰς καταστήσῃ ἀχρήστους, καὶ ὅ,τι σήμερον ἀπασχολεῖ, παρηγορεῖ καὶ διχθερμαίνει ἡμᾶς, αὔριον θὰ διεγείρῃ τὸ μειδίαμα τῶν μεταγενεστέρων διὰ τὴν ἀπλότητά αὐτοῦ. Οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι, οἵτινες τὰ πάντα εἶχον ἐξετάσει, ἐφ' ὅσον ἐπέτρεπεν ἡ πνευματικὴ κατὰστάσις τῆς ἐποχῆς αὐτῶν, δὲν ἠδύναντο νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς ἀτελῆ θεόν, οἷος ὁ Ζεὺς. Πρὸς τῇ ἀρχαίᾳ λοιπὸν μυθολογίᾳ ἀνέπτυξαν ἕτερον θεοσοφικὸν σύστημα διὰ τὰ ἀνεπτυγμένα πνεύματα. Ἡ μετὰ τοὺς Μαραθωνομάχους καὶ Σαλαμινομάχους γενεὰ δὲν ἐμφορεῖται τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸ Δελφικὸν Μαντεῖον σεβασμοῦ, οὔτινος ἐνεφοροῦντο οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἡροδότου. Ὁ Θουκυδίδης δέχεται μόνον τὸ κύρος τοῦ λογικοῦ, ὁ δὲ Σωκράτης τὸ τῆς συνειδήσεως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ τῆς ἐπιστήμης. Ὁ θεὸς τοῦ Πλάτωνος εἶνε ὃν ὅλως διάφορον τοῦ θεοῦ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Εἰς τὰ ὄρματα τῆς νέας ταύτης κοινωνίας οἱ θεοί, οὓς παρίστησιν ἡ γλυπτικὴ τέχνη, δὲν ἔχουσί τι κοινὸν μετὰ τοὺς θεοὺς, οὓς παρίστα ὁ Φειδίας, ὧν ἡ ὑπέροχος μεγαλειότης οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰς ἀνθρωπίνους ἀθλιότητας. Ὁ αἰὼν τοῦ Πραξιτέλους δὲν ἔχει ἀρκούν θρησκευτικὸν αἶσθημα ὅπως ἀντιληφθῇ εἰκόνων τόσο μεγαλείου· ἡ σμίλη αὐτοῦ ἔδιδεν εἰς τοὺς θεοὺς ἀναλογίαν ἀνθρωπίνην καὶ τοὺς ἐνεψύχου δι' ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ αἰσθημάτων. Ὁ Ἀπόλλων μεταβάλλεται εἰς νεανίσκον παίζοντα, ἡ δὲ Ἀφροδίτη εἰς νεανίαν γυναῖκα ἀφίνουσάν νὰ πίπτωσι τὰ ἐνδύματά της, ὅτε εἰσέρχεται εἰς τὸ λουτρόν. Πάντα τὰ ἀγάλματα τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχουσιν ἀρμονικὴν χάριν ὑπὸ ἐκφρασιν μᾶλλον γυναικείαν. Ἡ ἀρχαία φιλοσοφία εἰσήγαγε μικρὸν κατὰ μικρὸν τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν περιφρόνησιν πρὸς τοὺς θεοὺς, ἐντεῦθεν δὲ προῆλθεν ἡ κατὰπτωσις τοῦ κύρους τοῦ Δελφικοῦ Μαντείου, καθ' οὗ τὸ τελευταῖον τραῦμα κατήνεγκεν ὁ Χριστιανισμός· καὶ οὕτω νῦν τὸ πᾶν ἐν τῇ κοιλάδι ταύτῃ εἶνε μελαγχολικὸν καὶ σιωπηλόν, ὥς ἦτο καθ' ὃν χρόνον κατῆλθεν ὁ θεὸς καὶ ἰδρύσας τὸ Μαντεῖον αὐτοῦ. Ἡ ὑψηλὴ κορυφὴ τοῦ Παρνασσοῦ εἶδε διαδοχικῶς πάσας τὰς θρησκείας καὶ πάσας τὰς δοξασίας ὑπὸ τὰς ὑπωρείας αὐτῆς διδρυχθείσας· εἶδε τὸν χονδροειδῆ φετιχισμόν, τὴν θρησκείαν τῶν ποιητῶν καὶ τῶν φιλοσόφων, καὶ ἐν τέλει τὸν χριστιανισμόν ἰδρύοντα ἐκ τῶν συντριμμάτων τῶν ἀρχαίων ναῶν ἰδίους ναοὺς καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν ἀρχαίων βωμῶν τῶν ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Πλειστοῦ ἐσπαρμένων ἀνεγείροντα βωμοὺς χριστιανικοὺς ἐπ' ὀνόματι χριστιανῶν ἁγίων. Ἀλλ' ἂν τὸ προφητικὸν σπήλαιον ἐκκλύφθῃ ὑπὸ

χωμάτων, εἴαν οἱ ἀρχαῖοι βωμοὶ ἐξηφανίσθησαν, εἴαν ἄπειρος σιωπὴ βασιλεύῃ ἐκεῖ, ὃ εὐλαβὴς ἔμως περιηγητῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀκούει καὶ σήμερον φωνὴν ἐξερχομένην ἐκ τῶν πέριξ βράχων καὶ πηγῶν, ἐξαγγέλλουσιν, ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὁ πρὸ τῶν συντριμμάτων τοῦ περικαλλοῦς Ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἱστάμενος καταλαμβάνεται ὑπὸ τῶν μεγαγχολικωτέρων σκέψεων, καὶ ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ ἐγείρεται τὸ ἀπελπιστικώτερον τῶν προβλημάτων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, εἴαν δηλαδὴ πάντα τὰ ἀνθρώπινα εἶνε προωρισμένα νὰ καταστραφῶσι καὶ νὰ παραδοθῶσιν εἰς λήθην. Εἶνε ἔρα γὰρ λέξις κενὴ ἡ αἰωνιότης τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων, καὶ θέλουσιν ὑπερστῇ τὴν αὐτὴν τύχην οἱ μεγαλοπρεπεῖς ναοὶ τῶν νεωτέρων χρόνων, εἰ ἐγερθέντες ὡσαύτως διὰ τῶν χρημάτων καὶ τοῦ ἰδρωτός διαφόρων λαῶν, καὶ θέλουσιν οὗτοι κοιμηθῇ τὸν αἰώνιον ὕπνον, καὶ ἐπὶ τῶν ἐρείπιοις αὐτῶν μόνη ἡ ἀράχνη θέλει ὑφαίνει τὴν κατοικίαν τῆς; Ἐκ τῶν ἀπειροπληθῶν δώρων, ἅτινα προσηνέχθησαν ὑπὸ τῆς εὐλαβείας, τῆς φιλοδοξίας, τῆς ματαιότητος, τῆς ἐπιδείξεως, εἰς τὸ Δελφικὸν Μαντεῖον, ἐν μόνον περιετώθη, τὸ λαμπρότερον μνημεῖον τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, μαρτυροῦν τὰς περιπετείας τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς. Μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς καταστροφὴν τῶν Περσῶν, λεῖα πλουσιωτάτῃ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἔπεσαν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐκ τῆς δεκάτης τοῦ θησαυροῦ τούτου, ἣν ἀφιέρωσαν εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς Μαντεῖον τοῦ Ἀπόλλωνος, κατασκεύασαν καὶ τρίπουν χρυσοῦν ἐπὶ τρικεφάλου ὄφeos χαλκοῦ ἱστάμενον. Τὸ μνημεῖον τοῦτο τῆς ἐλληνικῆς δόξης καὶ ἀνεξαρτησίας μετεκρίσθη εἰς τὸ Βυζάντιον ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅτε οὗτος ἐκτίζε τὴν μεγαλόπολιν ταύτην. Ἐκεῖ μετηνέχθησαν πλεῖστα τῶν καλλίστων ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης, ὅπως κοσμήσωσι τὴν καθέδραν τοῦ πρώτου χριστιανοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις νομίζων ὅτι διὰ τῆς μεταφορᾶς τῆς πρωτεύουσας τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἤθελε δώσει νέαν ζωὴν εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος, ἐξυπηρέτησε λαληθότως τὴν τύχην τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς, διότι μετὰ πάροδον χρόνου ἡ Κωνσταντινούπολις κατέστη ἐλληνική.

Ὡς οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ἔθνη, οὕτω καὶ τὰ μνημεῖα ἔχουσι τὰς περιπετείας των. Ἡ πολυκέφαλος αὕτη Ὑδρα ἱσταται σήμερον ἀκέφαλος ἐπὶ τοῦ πολυθρυλήτου Ἱπποδρομίου. Οἱ μὲν Φωκεῖς ὅπως ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰ ἔξοδα τοῦ ἱεροῦ πολέμου ἀπώρρυσαν τὸν χρυσοῦν τρίποδα, ὃ δὲ Κωνσταντῖνος μετέφερε τὸν ὄφιν εἰς Βυζάντιον, Μωάμεθ δὲ ὁ 6^{ος} ὁ πορθητὴς τοῦ Βυζαντίου, ἀπέκοψε διὰ τῆς σπάθης αὐτοῦ μίαν τῶν κεφαλῶν, ἥτις, ὡς λέγεται, εὕρισκεται ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀγίας Εἰρή-

νης· ἄγνωστος δὲ ἡ τύχη τῶν λοιπῶν κεφαλῶν αὐτοῦ. Τὸ μνημεῖον τοῦτο βεβυθισμένον σήμερον κατὰ τὸ ἡμισυ ἐν τῇ σιωπηλῇ πλατείᾳ τοῦ Ἀτμεϊντάν, μεταξὺ τοῦ ὀβελίσκου τῆς Θεοδώρας καὶ τῆς λιθίνης στήλης Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἀκατάληπτον εἰς τὸν ἐκείθεν σιωπηλῶς διερχόμενον Μουσουλμάνον, μαρτυρεῖ καὶ τὴν ἀρχαίαν δόξαν τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς καὶ τὴν πτώσιν αὐτῆς καὶ τὴν ἰδιότροπον μεταβολὴν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Εἴκοσι τέσσαρες αἰῶνες τὸ ἐσεβάσθησαν, ἐκατὸν δὲ γενεαὶ ἐθαύμασαν τὴν σπειροειδῇ αὐτοῦ ἐπιφάνειαν. Μαρτυρεῖ τὰς τέσσαρας φάσεις, ἃς ὑπέστη ὁ ἐλληνισμός· διηγεῖται τὴν δόξαν τῶν Πλαταιῶν καὶ τοὺς Μακεδονικοὺς θριάμβους καὶ τὴν ἰδρυσιν τῆς νέας Ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας. Εἶδε τὰς λαμπροτέρας καὶ τὰς θλιβερωτέρας ἡμέρας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. Ἦκουσε τὰς χαρμσύνους φωνάς τοῦ Βυζαντινοῦ λαοῦ καὶ τοὺς θριάμβους αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς φοβεράς οἰμωγὰς τοῦ κατακτηθέντος λαοῦ, ὅτε οἱ μὲν Λατῖνοι ὑπὸ τὸν σταυρόν, οἱ δὲ Γεῦρκοι ὑπὸ τὴν ἡμισέληνον ἐκυρίευσαν τὸ Βυζάντιον καὶ ἐσφαζαν τοὺς κατοίκους αὐτοῦ. Εἶδεν ἐν τέλει τὸν τελευταῖον τῶν Αὐτοκρατόρων μαχόμενον πρὸ τῆς Πύλης τοῦ Ρωμανοῦ καὶ πίπτοντα ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος καὶ διὰ τοῦ ἡρώικοῦ αὐτοῦ θανάτου ἐξαγνίζοντα τὰ ἀμαρτήματα τῶν βυζαντινῶν, κληροδοτοῦντα δ' ἡμῖν ἱερὰν παρακαταθήκην, τὴν ἐκδίκησιν. Τὸ κειμήλιον τοῦτο τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνικότητος, ἐφ' οὗ εἰσέτι ἀναγιγνώσκονται τὰ ὀνόματα τῶν τριᾶκοντα πέλεων, αἵτινες ἠγωνίσθησαν εἰς τὸν κατὰ τῶν βαρβάρων ἀγῶνα, καὶ ἃς ὁ χρόνος ἐσεβάσθη, ὅς ἴδῃ ἄρά γε ἡμέρας νέας δόξης καὶ ἐλευθερίας; ὅς ἀκουσθῶσι πάλιν περὶ αὐτὸ φωναὶ ἐλληνικὰ ἐπευφημοῦσαι νέον Κωνσταντῖνον; Ἐν Κωνσταντινουπόλει σῴζεται παράδοσις, ὅτι κατὰ τὴν τρομερὰν ἐκείνην καὶ αἱματόφυρτον ἡμέραν, καθ' ἣν ὁ Μωάμεθ ἐκυρίευσεν τὸ Βυζάντιον, οὗτος εἰσῆλθεν ἔφιππος εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὅπου εἶχε συρρεύσει ἄπειρον πλῆθος γυναικῶν καὶ παίδων, νομιζουσῶν, ὅτι ὑπὸ τὸν σεπτὸν ἐκείνον ναὸν ἤθελον εὑρεῖ σωτηρίαν, καὶ ὅτι τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ἐνῶ ὁ ἱερεὺς ἐλειτούργει ἐπὶ τινος βωμοῦ, ὁ μὲν Κατακτητὴς συνέτριψε τὸν βωμόν, ὁ δὲ ἱερεὺς ἐν τῷ μέσῳ τῆς συγχίσεως, τοῦ κοπετοῦ καὶ τοῦ θρήνου τῶν σφαζομένων γυναικοπαίδων, ὧν αἱ οἰμωγαί, μεμιγμέναι μετὰ τῶν λυσσαλέων κατακτητῶν, ἀπετέλουν καταχθόνιον ἄρμονίαν, ἀνελήφθη διὰ μυστηριώδους θύρας, φέρων τὰ ἱερά αὐτοῦ ἄμφια καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ὅτι ὡς ἐκ θαύματος ἡ θύρα αὕτη ἐκλείσθη, ἀνοιχθήσεται δὲ πάλιν καθ' ἣν ἡμέραν ἡ ἁγία Σοφία ἀποδοθήσεται τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτε καὶ ὁ ἱερεὺς παρουσιασθήσεται καὶ περατώσει τὴν διακοπεῖσαν λειτουργίαν. Ἡ ἡμέρα αὕτη εἶνε μακρὰν ἢ πλησίον; τοῦτο εἶνε μυστήριον. Πέπεισμαι ὁμως, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ φυλὴ θέλει ἐκπληρώσει τὸ καθῆκον αὐτῆς καὶ θέλει θέσει πάλιν ἐπὶ τοῦ σπειροειδοῦς ὄψεως τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ καὶ τὸν χρυσοῦν τρίποδα, ἀναγράφουσα ἐπ' αὐτοῦ τὸ ἀρχαῖόν του ἐλεγεῖον·

Ἑλλάδος εὐρυχώρου σωτῆρος τόνδ' ἀνέθηκε
δουλοσύνας στυγεράς ρυσάμενος πόλεις.

Ἀντ. Μεταλλᾶς